

УДК 94(477) "192-3" 351.825:336.77

Костянтин Нікітенко

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО НЕДЕРЖАВНИХ КРЕДИТНИХ ІНСТИТУЦІЙ: МІЖ НЕПМАНОМ І КООПЕРАТОРОМ

Дослідження присвячене аналізу регулювання діяльності недержавних кредитних інституцій в умовах НЕП й першої п'ятирічки.

Ключові слова: радянська влада, НЕП, товариства взаємного кредиту, ощадно-позичкові кооперативи, недержавні кредитні інституції.

Досвід міжвоєнного періоду не втратив свою актуальність і до сьогодні. Критичний аналіз, а також врахування усіх здобутків та прорахунків 1920–1930-х рр.: принципів та докорінні перетворення економіки від неринкової моделі "воєнного комунізму" до ринкових відносин НЕП і різкий поворот в умовах індустріалізації до керування економічними процесами в "наказовому режимі" може бути корисним не тільки з наукової, але й з практичної точки зору.

Проблематиці вказаного періоду присвятили свою увагу багато знаних дослідників: Ю. Волосник [1], С. Кульчицький [2], В. Литвин [3], В. Марочко [4], А. Морозов [5], Л. Нізова [6], О. Пиріг [7], О. Реєнт [8], О. Сушко [9] та інші. Втім, непослідовна, мінлива й кон'юнктурна позиція радянської влади щодо недержавних кредитних інституцій потребує більш детального комплексного вивчення.

Метою публікації є дослідження трансформації діяльності недержавних кредитних інституцій в умовах НЕП й першої п'ятирічки.

Основне завдання дослідження – аналіз соціально-економічних і політичних особливостей регулювання норм і умов співіснування радянської держави й приватного власника на фінансовому ринку; з'ясування механізму створення банківської системи, організації кредитно-фінансових структур; характеристика негативного впливу більшовиків на процеси ринкової економіки.

Об'єктом дослідження обрані недержавні кредитні інституції в УСРР.

Предметом є становлення, розвиток та функціонування недержавних кредитних установ, вплив на них соціально-економічних та суспільно-політичних факторів в умовах сталінізації країни.

Безпосередня загроза втратити владу змусила більшовиків на початку 1920-х рр. піти на певні політично-економічні поступки, що призвело до запровадження НЕП, одним із ключових завдань якої стала відбудова знищеної фінансово-банківської системи. Постановою Всеросійського ЦВК у жовтні 1921 р. відновлено Державний банк.

Однак, швидко стало зрозумілим, що Держбанк не здатен забезпечити фінансовий обіг у країні. Так, на початку 1920-х рр. загальна потреба в кредиті задовольнялася менше ніж на 8 % [10, с. XIII]. Особливо проблемним був фінансовий стан недержавного сектора. Приватні власники отримали у Держбанку лише близько 1 % всіх наданих кредитів, у Промбанку – близько 2 % тощо [11].

Разом із тим, діяльність приватних підприємців була вкрай важливою для країни, що перебувала в умовах глибокого економічного колапсу. Саме приватники були спроможні забезпечити ринок товарами першої необхідності, зняти гостроту товарного голоду, відбудувати дрібні та середні, зруйновані війнами підприємства, а також і забезпечити напівфабрикатами та сировиною великі державні заводи і фабрики.

Отже, ситуація вимагала створення функціональної повноцінної банківської інфраструктури. В країні відкрилися допоміжні фінансово-кредитні інституції: державні спеціальні банки, а також і приватні товариства взаємного кредиту (ТВК) – основним завданням яких було забезпечення фінансової бази приватному власнику.

На Всеукраїнському з'їзді керівників філіями Держбанку (березень 1925 р.) аналізувалася робота банківської системи УСРР і критикувалася відмова від кредитування приватної клієнтури як "нездоровий ухил" [12, с. 4], оскільки питання залучення приватних капіталів у промисловість УСРР визнавалося першочерговим завданням.

У березні 1925 р. Українська економічна нарада (УЕН), розглянувши ситуацію із забезпеченістю коштами найбільш важливих галузей народного господарства, дійшла висновку щодо незадовільності проведеної роботи з кредитування, виявивши абсолютно недостатнє фінансування місцевого господарства спеціального будівництва, кооперації та промисловості. З метою подолання фінансових проблем прийнято ухвалу активізувати співпрацю з приватними банками, які в умовах НЕП стали для підприємців засобом кредитування з метою відбудови народного господарства, першочергово, промисловості. У зв'язку з чим Наркомфін та нараді у справах банків доручили "з'ясувати стан кредитування у другому кварталі ТВК по всій Україні й

розміри очікуваного кредитування на третій квартал, а також надати свої міркування щодо подальшої політики використання ТВК і посилення їх кредиту" [13, арк. 2–3].

Як наслідок, кількість ТВК тільки за 1925 рік збільшилася більш як удвічі (з 30 до 68). Зросла також і сума зведеного балансу з 1580 тис. карбованців (крб.) у 1924 р. до 9450 тис. крб. наприкінці 1925 р. Відповідно і середній баланс на одне товариство збільшився з 52,6 тис. крб. до 130,4 тис. крб. Загальна кількість членів ТВК збільшилося з 6306 на 1 жовтня 1924 р. до 24 тис. осіб на початок 1926 р. Приватні банки швидко розвивалися, міцнішали, збільшували свій потенціал та намагалися зайняти гідне місце у фінансово-кредитній системі республіки [14, с. 63].

Окрім того, розвивалася і кооперативна форма. Так, найбільшого поширення у системі промислової кооперації набули ощадно-позичкові товариства. Вони домінували у промислах, без розподілу праці, в процесі виробництва (вишивання, плетіння з рогами, в'язання снасті тощо). Члени таких кооперативів працювали переважно вдома. У випадках, коли утворювалися загальні майстерні, вони являли собою підприємства мануфактурного типу з ручним виробництвом і відсутнім розподілом праці. Основним завданням такого кооперативу було забезпеченням грошовими коштами власних членів. Кількісний склад таких об'єднань промкооперації був найбільшим. На середину 1920-х рр. у таких кооперативах працювало в середньому 312 осіб [15, с. 72].

Утім, ставлення до приватної як індивідуальної, так і кооперативної ініціативи було надзвичайно мінливим і непослідовним. Попри важливість системи промислової кооперації для розвитку господарства країни, відбудові виробництва, насичення ринку товарами широкого вжитку її працівникам довелося долати не лише господарсько-економічні, але й політичні перепони. Так, виступаючи на X з'їзді РКП(б) у березні 1921 р., В.Ленін неодноразово наголошував на тому, що кооперація "служить місцем організації, централізації, об'єднання елементів, політично ворожих нам". Підкреслював, що вона виступала базою для меншовиків та есерів [16, с. 56, 66].

Внаслідок чого, у 1921 р. ВУЦВК прийняв закон, згідно з яким кустарі та ремісники позбавлялися виборчого права [17]. На Шостій конференції КП(б)У у грудні 1921 р., приділялась основна увага стану промислової кооперації в УСРР. Однак домінували виключно політичні міркування. Партійно-господарське керівництво, схвильоване безпосередньою загрозою втрати контролю над системою, проголосило основним завданням позбавляти "буржуазно-спекулятивні елементи захисної кооперативної вивіски" [18, с. 189].

Для підведення підсумків та визначення нових завдань щодо виправлення ситуації терміново скликався I Всеукраїнський з'їзд промислової кооперації, що відбувся 20 січня 1922 р. Знаковою була присутність на з'їзді вищого партійно-господарського керівництва республіки. Голова ВУЦВК Г. Петровський у своїй промові наголошував на значній ролі промкооперації у відбудові народного господарства УСРР [19, арк. 3]. Основне політичне завдання визначав Д. Мануїльський: "Ми будемо всіма силами боротися, щоб кооперація не стала тереном боротьби проти Радянської влади" [20, арк. 4].

У відповідності до рішень з'їзду проголошувався початок "чистки" кооперативів. У рамках розгорнутої кампанії проводилися ревізії, перевірки та обстеження, під час яких основна увага акцентувалася не лише на фінансовій діяльності промкооперативів, а соціальному складу їх членів та політичним переконанням.

Безпосередніми наслідками такої боротьби стало те, що наприкінці 1922 р. кількість первинних об'єднань промислової кооперації, порівняно з попереднім роком, зменшилася майже в одинадцять разів, а кількість членів у них у вісім разів. Залишилось лише 565 кооперативів, у яких працювали 8075 осіб [21, с. 6].

Утім, боротьба за "радянське обличчя" промкооперації не припинялася. У резолюції IX з'їзду КП(б)У (грудень 1925 р.) підкреслювалось, що розвиток кустарних промислів "йде не стільки по руслу кооперування виробництва, скільки по лінії збільшення кількості скупників, що експлуатують бідноту" [18, с. 353]. Виходячи з цього, з'їзд визначив як одне з основних завдань влади – всебічне сприяння організації кустарної кооперації. При цьому увага акцентувалася на необхідності активного планового регулювання заготівель, сировини і збуту промислової продукції. Партійні наради в регіонах, обговорюючи рішення з'їзду, всебічно підтримали політику центру щодо розвитку промислів в УСРР та об'єднання їх в систему промислової кооперації, яка проголошувалась "полем вирішального бою" з приватником. Е. Квірінг у статті "Увагу кустарній промкооперації" писав про те, що розвиток кустарно-промислової кооперації звільняє кустаря від "жадних рук скупників" та напряму б'є по приватно-торгівельному капіталу [22, с. 1].

Утім, в нових умовах проголошеної індустріалізації будь-які приватні форми стали не тільки зайвими, але й шкідливими. Адже від фінансової самостійності один крок до самостійності політичної. Формування "нового" суспільства і "нові" радянської спільноти людей – слухняних виконавців політичних вказівок комуністичної партії, унеможливило й реальну багатокладність

фінансової системи. В умовах "наступу на приватника" закінчився й період певного тимчасового "мирного співіснування" приватних банкірів і радянської влади. Так, на нараді, присвяченій питанням розвитку банківської системи (червень 1927 р.), наркомторг УСРР М. Чернов зазначав: "У світлі перспектив звуження приватно-капіталістичного обігу за рахунок розширення усупільненого, політика стимулювання розвитку ТВК з державних ресурсів є недоцільною й не відповідає як соціальній політиці держави, так і об'єктивним економічним тенденціям" [23, арк. 8].

Проте об'єктивні економічні тенденції свідчили про протилежне. Економічна доцільність стала жертвою політичної кон'юнктури. Політика витіснення і ліквідації ТВК фактично позбавляла можливостей отримати кредитові кошти, першочергово, мешканців регіонів, невеличких провінційних міст і містечок. Таким характерним прикладом може стати Новоград-Волинський. За багато років воєнних дій житловий фонд міста був зруйнований на 75 %. Якщо відбудова промисловості проголошувалася пріоритетним державним завданням, то громадянам відсутність власного помешкання приходилося вирішувати в індивідуальному порядку. Відбудова житла йшла надзвичайно повільними темпами. Багато років громадяни проживали у землянках або аварійних напівзруйнованих будинках, непридатних для помешкання. Слід підкреслити, що у районі не функціонувало жодної банківської установи. Тому відкриття в середині 1920-х рр. у Новгороді-Волинському ТВК сприймалося місцевим населенням позитивно. Утім принципово-класова позиція радянської влади перекреслила надії і сподівання мешканців. Проголошена політика "наступу на приватні елементи" змусила ТВК постійно балансувати на межі виживання. Товариство намагалось заощаджувати абсолютно на всьому. Навіть контора ТВК знаходилася власному будинку голови правління Е. Ріхліцького.

Не розуміючи того, що генеральна партійна лінія вже визначена на перспективу і що потреби громадян в радянському суспільстві принесені у жертву тоталітарній системі, приватні фінансисти зважилися на нечуваний крок: 12 листопада 1927 р. відправили лист на ім'я наркома фінансів УСРР. Підприємці-банкіри намагалися пояснити економічну ситуацію в регіоні – проблеми населення, а також і те, що радянська влада зі свого боку у фінансовому плані покинула громадян напризволяще – були відсутні будь-які державні кредитні інституції. В умовах наступу на приватного власника, коли офіційна пропаганда щосили таврувала "хижаків приватного ринку", а представники судової системи фальсифікували справи щодо нечужаних економічних злочинів "непманів" (приміром, праці І.Кондрушкіна, А.Броневого та інших [24]), представники ТВК намагалися довести, що вони ведуть свої справи виключно чесно, не викликаючи жодних зауважень з боку місцевого населення, яке користувалося їх послугами: "органи управління справами товариства обрано з найбільш відомих громадян, що користуються довір'ям населення" [26, арк. 73].

Слід наголосити на тому, що досить часто засновниками ТВК виступали фінансисти, які мали серйозний практичний досвід, і, відповідно, були фахівцями високого рівня. Колишні представники дореволюційної фінансово-промислової еліти. Так, один із засновників Другого Харківського ТВК А. Скілліоті майже 30 років, починаючи ще із 1890 р., був консультантом крупних металургійних, вугільних, соляних підприємств Донбасу, багато років – членом ради ТВК гірничих промисловців Півдня Росії, а також виступив засновником, а потім і членом правління Харківського облікового банку. Інший засновник цього ж Харківського товариства – В. Зубков, теж мав стаж дореволюційної фінансової роботи понад 20 років: працював у Азовсько-Донському і Петроградському міжнародних комерційних банках.

Промисловий капітал також був широко представлений у ТВК. Так, Є. Воловик до 1917 р. впродовж 45 років мав у Харкові бакалійну торгівлю, крім того йому належали фабрика "Прогрес", миловарне підприємство, завод із виробництва технічних масел і кристалічної соди. Підприємець також був і членом ради Харківського облікового банку [1, с. 176–177]. Зазвичай, представники дореволюційної фінансово-промислової еліти мали відмінну фахову освіту, значний практичний досвід, розуміли ринкові закони й добре орієнтувалися у ринковій кон'юктурі. Також, що не менш важливо, слід відзначити й наявність у них широкого кола ділових зв'язків, в тому числі й у радянських установах. Так, приміром, вже згадуваний А. Скілліоті після революції завідував юридичним відділом управління "Південсталь", керував справами Донецького управління "Главриба". В. Зубков завідував відділами у Харківському губвідділі народної освіти та у Всеукраїнському акціонерному товаристві торгівлі тощо. Зрозуміло, що набуті зв'язки та навички, останні як фінансового так і юридичного характеру, спрощували багато організаційних і робочих моментів.

Утім, зрозуміло, що жодна аргументація не могла змусити партійно-господарське керівництво змінити офіційно визначену лінію щодо приватного сектору. За 1927 р. Держбанк зменшив кредитування Новоград-Волинському ТВК на 75 % – з 20 тис. до 5 тис. крб., що й стало відчутним руйнівним фінансовим ударом для товариства. Упродовж липня 1927 р. – березня 1928 р. його

баланс зменшився з 88524 крб. до 45412 крб. (на 48,7 %) [26, арк. 18, 75зв.]. Внаслідок чого, ТВК було поставлене за межі виживання й ліквідувалося.

Ситуація була характерною для республіки загалом. Фінансовий стан ТВК стрімко погіршувався. Якщо в період найбільшого економічного піднесення (1925–1926 рр.) зведений баланс ТВК зріс до 15 млн крб., то взятий державний курс на обмеження їх діяльності призвів до різкого зниження балансу до 12 млн крб., а на 1 жовтня 1928 р. скоротився вже до 10,9 млн крб. [27, арк. 47; 28], що спричинило банкрутство й ліквідацію одразу 17 товариств.

Державні архіви України зберегли численні документи-листування ТВК з різноманітними владними інституціями. Товариства надсилали листи, у яких виважено й аргументовано викладали свою позицію, пояснюючи, що знищення ТВК призведе до погіршення економічної ситуації та збільшення соціальної напруги. Не розуміючи тенденцій державної політики, приватні фінансисти намагалися бути максимально лояльними до радянської влади, ніколи не втрачаючи нагоди продемонструвати свою відданість. Наприклад, Радомишльське ТВК у повному обсязі сплативши податки за 1927–1928 р. у розмірі 1106 крб., добровільно пожертвувало ще райвиконкому "на допомогу бідним" – 377 крб. 48 коп., на "допомогу дітям" – 500 крб., а також "до Ювілейного свята Червоної Армії" – 50 крб. (саме так у тексті: відчувається, що фінансисти не дуже розуміли на що саме вони жертвують гроші, але про всяк випадок "ювілей" – написали з великої літери, демонструючи новій владі максимальну повагу – К.Н.). Загалом: 927 крб., що склало майже 84 % від усіх офіційних сплачених податків, або майже 40 % прибутку. Приміром, члени ревізійної комісії Е. Морговський та Я. Городін отримали за підсумками року разом всього 40 крб. премії [29, арк. 3–5, 8].

Утім подібна лояльність, а також і безсумнівна економічна вигідність функціонування приватних банківських інституцій, адже вони на добровільній основі не тільки сплатили досить значну суму податків, а ще й за рахунок різноманітних пожертв на потреби міста фактично подвоїли своє оподаткування, мало цікавила радянську владу. Так, згідно з постановою РНК від 12 квітня 1928 р. обмежувався максимальний відсоток за кредитами для усіх ТВК до 18 %, причому, сюди увійшли і основна ставка, і комісія, і порто тощо. [27, арк. 48].

Це завдало серйозного удару фінансовому стану товариств. Адже в умовах обмеження кредитування у Держбанку, приватники могли розраховувати виключно на свої сили, тож з метою залучення якомога більшої кількості вкладників, і, відповідно, максимальної акумуляції коштів на своїх рахунках, ТВК виплачували найвищі відсотки серед усіх банківських установ республіки й за пасивними операціями також. Обмеження відсотків з кредитування, одночасно змусило ТВК зменшувати й виплати за пасивами, що призвело до виходу з товариств значної кількості вкладників, які були приваблені високими ставками, адже і ступінь ризику в ТВК був незрівнянно вищим ніж у державних банків. Тільки за 1927–1928 рр. сума їх вкладів зменшилася з 16,2 % до 9,5 % [28, с. 110].

Усе це зруйнувало фінансовий стан товариств, призводило до скорочення активних операцій, а згодом до банкрутств і ліквідацій. Наприкінці 1929 р. в УСРР залишалось вже лише 54 ТВК [1, с.212].

В умовах індустріалізації приватний сектор став одним із постачальників фінансових ресурсів. Так, таємний наказ Наркомфіну від 14 лютого 1930 р. наголошував "звернути увагу на максимальне вилучення ресурсів з цього сектору" і з цією метою "незалежно від обстеження ви повинні на підставі попередніх інструкцій вжити заходів до ліквідації ТВК, які порушують, або порушували в тій або іншій мірі статuti, директиву уряду та органів НКФ" [30, арк. 11].

Утім, іноді місцева влада, розуміючи, що ліквідація ТВК призведе до втрати суттєвої частки бюджету, йшла назустріч аргументованим проханням приватників. Приміром, фінвідділ Миколаївського виконкому своїм рішенням у 1928 р. дозволив Миколаївському торгово-промислому товариству взаємного кредиту відтермінувати зменшення відсотків за операціями спочатку до 1 вересня 1928 р., а потім і на 1929 рік [31, арк. 42, 79].

Подібне мирне і, підкреслимо, взаємовигідне співіснування влади і ТВК в умовах різкої зміну курсу, звісно, не могло тривати довго. XVI з'їзд ВКП(б) дав чітку директиву "провести рішучу ліквідацію установ і форм управління як некритично запозичених у капіталізму, які, хоч і мали значення в перші роки радянської влади, але втратили значення в умовах переважання соціалістичних елементів в економіці країни" [32, с. 405].

Фактично ТВК були приречені. Навесні 1930 р., втративши підтримку місцевої влади, зі значними збитками, припинило свою діяльність Миколаївське ТВК. Ліквідаційній комісії вдалося продати майна всього на 163 крб., після чого, єдиним цінним предметом у конторі колишніх приватних фінансистів залишилася залізна каса-сейф, яку у підсумку отримало акціонерне товариство "Укрутильзвір", а приміщення колишнього ТВК віддали "під загальний гурток курсантів" [33, арк. 12, 42, 53]. Справа стала досить типовою. Щотижня товариства ліквідувалися та припиняли свою діяльність. У жовтні 1930 р. ліквідувалися одразу 10 ТВК (Запорізьке, Харківське,

Семенівське, Жмеринське, Полтавське та ін.), у листопаді – ще 7 (Сталінське, Одеське, Глухівське та ін.) тощо [1, с. 213].

У цей же час влада намагалася протиставити ТВК зростання кооперованих кустарів – збільшення ощадно-позичкових товариств. Утім, зрозуміло, що в силу цілої низки об'єктивних обставин кустарні кооперативи аж ніяк не змогли зайняти місце ліквідованих ТВК і вирішити питання кредитування регіонів.

РНК СРСР і УСРР неодноразово на своїх засіданнях звертались до проблем промкооперації. Практичним наслідком стало прийняття закону від 3 травня 1927 р. "Про кустарно-ремісничу промисловість і кооперацію" [34]. Так, з травня 1927 р. промкооперація включалася в систему державного регулювання, що дозволяло відтепер державним органам контролювати збут та постачання промислових кооперативів [35, арк. 53]. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 5 вересня 1928 р. "Про регулювання взаємовідносин державних органів з кооперацією" [36] сприяла остаточному вирішенню питання підпорядкування промкооперації України державним контрольно-регулюючим органам. Згідно з постановою УЄН отримала право встановлювати принципи побудови кооперативної системи. Відтепер кооперативного виробника прирівняли до державного у галузі регулювання і планування виробництва. Так, встановлення планів і завдань зі збуту та постачання ставили промкооперацію в аналогічний стан з державною промисловістю. Таким чином, промислові кооперативи продовжували залишатися формальними, але якщо раніше за деякими з них стояв приватний власник, то тепер всі вони перетворювалися на фактично державні підприємства.

Завдяки постійній увазі та контролю з боку місцевих партійно-господарських органів упродовж 1928–1929 рр. кількість об'єднань системи промкооперації та працюючих в них кустарів та ремісників зростає вдвічі. На 1929 р. усіма видами промкооперації в Україні було охоплено 37 % кустарів [37, с. 51]. Отже, паралельно із витісненням приватного власника відбувався процес стрімкого зростання кооперування населення.

Утім, подібні кооперативи, зазвичай, формувалися у наказово-директивному порядку. Гонитва за кількістю призвела до різкого падіння якості кредитових кооперативів, що досить часто в нових умовах не могли не те що забезпечити коштами й вирішити фінансові проблеми того населеного пункту, в якому були зареєстровані, а й навіть хоч якось допомогти навіть своїм членам. Приміром, на Житомирщині Баранівське позичково-ощадне товариство "Самодопомога" за 1928 р. продемонструвало різке зростання кількості своїх членів – одразу на 54 %, але у цей же час зростання позичкових операцій склало всього 6 %. На 1 жовтня 1927 р. у складі товариства було 112 осіб, на середину 1928 р. – вже 172 особи, втім, із загальної кількості отримували позики тільки 106 осіб, а 72 особи були включені до складу кооперативу виключно для кількості – жодних позик вони так ніколи й не дочекалися. Це, у принципі, й не дивно, адже свою діяльність кооператив був змушений вести із мізерним балансом всього у 7727 крб.

Перевірки фінвідділу зафіксували масові порушення: незаповнені векселі, переписування векселів, порушення ліміту кредитів тощо. Ситуація у вказаному товаристві була досить характерною для системи промкооперації УСРР, хоча ще й далеко не найгіршою. Слід відзначити, що правління кооперативу звернулося за допомогою до приватників із досвідом фінансової роботи. Так, у складі правління з'явилися двоє нечленів кооперативу – консультантів: Корчмар і Барденштейн [38, арк. 13, 15, 16].

Значно гірше склалася ситуація у Коростишевському товаристві "Кустар", у якому кооператори спробували спиратися виключно на власні сили й задекларовану офіційну державну підтримку. Кількість членів товариства за 1928 р. збільшилася на 165 осіб або на 83,7 %, втім кредитний кооператив отримав збитки у 1301 крб. 43 коп. На відміну від ТВК, до керівництва якими намагалися залучати найдосвідченіших професіоналів-фінансистів, які мали іноді досвід десятків років економічної діяльності, кредитні кооперативи такими фахівцями похвалитися не могли. Приміром, у товаристві "Кустар" голова правління В. Журавель, був дрібним кравцем, у складі членів правління – І. Вайсман, салотоп, Я. Касельман, кравець, М. Осауленко, швець, Г. Лур'є, бляхарь, Ш. Крупник, службовець. Утім, голова правління і один із п'яти членів правління (Ш.Крупник) були членами КП(б)У [39, арк. 2, 3, 16].

Це повністю відповідало проголошеній меті будувати промкооперацію за радянськими законами. Так, таємний обіжник Всеукраїнського центру промислової кооперації вимагав від місцевого керівництва скеровувати на річні підготовчі курси виключно членів партії. У Харкові, Бахмуті, Полтаві, Києві відбувалися партійні наради, на яких у черговий раз піднімалося гостре питання "оздоровлення" стану промкооперації. Київський окружний комітет партії, розглянувши питання про стан справ в промкооперації, вніс пропозицію "підсилити" кооперативи партійними кадрами. Упродовж 1928–1929 рр. у промкооперацію округу скерували працювати 1300 комуністів [40, арк. 74].

Аналогічні рішення були прийняті Харківським, Одеським, Миколаївським та Полтавським комітетами партії. Безпосереднім наслідком виконання прийнятих рішень стало стрімке зростання партійного активу в складі промкооперативів УСРР. Якщо у 1928 р. в складі членів кооперативних об'єднань було 3812 комуністів і комсомольців, то вже за рік у 1929 р. відбулося збільшення майже вдвічі – 6308 осіб [37, с. 52–53].

Газета "Кооперований кустар" – орган промислової кооперації України в номері від 16 травня 1928 р. закликала: "Колишнім копально-власникам, крамарям та власникам фабрик місця в трудових кооперативних артілях не повинно бути" [41, с. 2]. Зрозуміло, що за таких обставин, коли основною умовою кар'єрного зростання радянського фінансиста-кооператора став не досвід роботи, а виключно наявність партійного квитка, кредитні кооперативи були приречені. Радянська дійсність ніяк не сприяла тому, щоб замінити приватного банкіра кооператором.

В Одеському відділенні товариства "Промкусткредит" за 1930 р. 67,4 % усіх кооперованих складала біднота, втім, вдалося зібрати всього 45,2 % від плану внесення паїв. Масово вступали чисто формально, не вносячи жодних внесків. Та й як могло бути по-іншому, коли при вступі до кооперативу порушувалися і принципи добровільності, треба було виконувати щорічні плани-завдання кількості охоплених кооперуванням, і принцип економічної доцільності. Адже більшість "кооперованих" не мали жодного досвіду фінансової роботи. Більше того дотримання генеральної лінії призводило до постійних "чисток" кооперативів, під час яких подібні кадри навпаки безжально виганялися. Приміром, з Одеського товариства були виключені колишні власники Окунь, Виноградов, Купчан, Болтун і Кравець. Як наслідок кооператив ледве зводив кінці із кінцями, отримав збитки та значну кількість прострочених позик на суму 22340 крб. [42, арк. 26].

Таким чином, в умовах соціально-економічного експерименту – індустріалізації, приватна ініціатива на фінансовому ринку проголошувалася шкідливою, що ніяк не відповідала принципам побудови радянського суспільства. Утім, процес заміни приватного банкіра, фінансистом кооперованим, попри досягнення політичного ефекту отримав абсолютно провальну економічну складову. Позичково-кредитові товариства не могли вирішувати питання фінансування ні регіонів, ні навіть власних членів. Вони за своєю сутністю фактично ніколи й не були добровільними кооперативними об'єднаннями, формальні кооперативи із самого свого заснування у радянській системі будувалися як маріонеткові підконтрольні товариства, без жодного навіть натяку на самостійність у своїх рішеннях, а натомість цілком і повністю залежні від суто кон'юнктурних, політичних рішень радянської влади.

Список використаних джерел

1. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу / Ю.П. Волосник. – Харків: НМЦ "СД", 2002. – 383 с.
2. Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. – К.: Вид-во НАН України, 1995. – 203 с.; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С.В.Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
3. Литвин В.М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.) / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 512 с.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1928 рр.) / В.І. Марочко. – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 216 с.
5. Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: автореф. дис. ... докт. іст. наук. 07.00.01 – історія України – К., 1994. – 35 с.
6. Нізова Л.В. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську систему (на прикладі втягнення кустаря і ремісника в промкооперацію УРСР) / Л.В.Нізова. – К.: Інст. історії НАН України, 2006. – 397 с.
7. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О.А.Пиріг. – К.: Київський нац. торг.-економ. ун-т, 2001. – 274 с.
8. Реєнт О.П. Україна між світовими війнами (1914–1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії. / О.П. Реєнт, І.А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – 542 с.
9. Сушко О.О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921–1929). / О.О. Сушко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 96 с.
10. На новых путях. Итоги новой экономической политики 1921–1922 гг. / [Милютин В.П., Лежава А.М., Струмилин С.Г. и др.]; под ред. В.П. Милютин. – М.: СТО, 1923. – 636 с.
11. О кредитовании Госбанком отдельных отраслей народного хозяйства Украины // Украинский экономист. – 30 июня 1923. – С. 2; Банково-кредитная сессия Укрвосплана. (Резолюция по вопросу о кредитном деле на Украине) // Украинский экономист. – 4 сентября 1923. – С. 4.
12. Всеукраїнський з'їзд керуючих філіями Держбанку. Оцінка роботи Держбанку на Україні // Вісті ВУЦВК. – 1 березня 1925. – С. 4.
13. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф. 337, оп. 1, спр. 3432, арк. 2–3.
14. Магазаник А. Украинские общества взаимного кредита / А. Магазаник, Г. Розенталь // Хозяйство Украины. – 1926. – № 7. – С. 63–72.
15. Дешко С. Кооперація на Україні / С. Дешко. – Харків: Книгоспілка, 1927. – 103 с.
16. Ленін В. І. Доповідь про заміну розверстки натуральним податком; Заключне слово по доповіді про заміну розверстки натуральним податком / В.І.Ленін // Повне зібрання творів. – К.: Політвидав України, 1974. – Т. 43. – 528 с.
17. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. – № 11. – Ст. 320.
18. Комуністична партія України в

резольюція і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. / К.: Політвидав України, 1976 – Т. 1. – 1008 с. 19. ЦДАВО України, ф. 217, оп. 2, спр. 2, арк. 3. 20. Там само, ф. 3040, оп. 1, спр. 259, арк. 4. 21. Василевський К.В. Промислова кооперація на 10 роковини Жовтня / К.В. Василевський // Вісник промислової та промислово-кредитової кооперації України. – 1927. – № 8. – С. 4–8. 22. Квириг Э.И. Внимание кустарно-промкооперации / Э.И. Квириг // Коммунист. – 15 мая 1923. – С.1. 23. ЦДАВО України, ф. 337, оп. 1, спр. 5752, арк. 8. 24. Кондрушкин И.С. Частный капитал перед Советским судом / И.С. Кондрушкин. – М.-Л.: Госиздат. – 1927. – 240 с. 25. Броневий А. Злочинні шляхи нагромадження приватного капіталу / А. Броневий. – Харків: Держвидав України, 1929. – 56 с. 26. Державний архів Житомирської області, ф. Р-227, оп. 2, спр. 1388, арк. 18, 73, 75зв. 27. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 4, спр. 1021, арк. 47, 48. 28. Сігал Б.В. До питання про приватний капітал на Україні / Б.В. Сігал. – Харків: ЦСУ УСРР, 1929. – 179 с. 29. Державний архів Житомирської області, ф. Р-227, оп. 2, спр. 1555, арк. 3–5, 8. 30. Державний архів Луганської області, ф. Р-1283, оп. 3, спр. 62, арк. 11. 31. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-548, оп. 1, спр. 66, арк. 42, 79. 32. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК / – К.: Політвидав України, 1980. – Т. 4. (1927–1931 рр.). – 557 с. 33. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-548, оп. 1, спр. 74, арк. 12, 42, 53. 34. Збірник законів та наказів робітничо-селянського уряду СРСР. – 1927. – № 23. – Ст. 256. 35. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 2303, арк. 53. 36. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР. – 1928. – Бюл. № 23. – Ст. 256. 37. Єрмак О.П. Політика Комуністичної партії щодо залишків капіталістичних елементів на початку реконструктивного періоду / О.П. Єрмак // Український історичний журнал. – 1973. – № 4. – С. 46–54. 38. Державний архів Житомирської області, ф. Р-227, оп. 2, спр. 1385, арк. 13,15,16. 39. Там само, спр. 1386, арк. 2, 3, 16. 40. Державний архів Київської області, Ф. 709, оп. 2, спр. 423, арк. 74. 41. Вовки в овечій шкурі // Кооперований кустар. – 16 травня 1928. – С. 2. 42. Державний архів Одеської області, ф. Р-5069, оп. 1, спр. 3, арк. 26.

Константин Никитенко

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ОТНОСИТЕЛЬНО НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ КРЕДИТНЫХ ИНСТИТУЦИЙ: МЕЖДУ НЭПМАНОМ И КООПЕРАТОРОМ.

Исследование посвящено анализу регулирования деятельности негосударственных кредитных институций в условиях НЭПа, а так же первой пятилетки.

Ключевые слова: советская власть, НЭП, общества взаимного кредита, кредитно-сберегательные кооперативы, негосударственные кредитные институции.

Kostiantyn Nikitenko

AN ATTITUDE OF THE SOVIET POWER APPARATUS TOWARDS NON-STATE CREDIT INSTITUTIONS: BETWEEN A NEPMAN AND A COOPERATOR.

Research is dedicated to the analysis of the operation of non-state credit institutions under conditions of the NEP and first five-year plan.

Key words: the soviet power, NEP, mutual credit associations, save-and-loan cooperatives, non-state credit institutions.

УДК 94(477)

Микола Галай

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується реформування системи освіти Другої Речі Посполитої на початку 30-х років ХХ століття. Аналізується нормативно-правове регулювання системи освіти Польської держави, характеризується позитивні та негативні чинники проведених змін. З'ясовано зміст реформування системи адміністрування системи освіти.

Ключові слова: реформа, система освіти, Друга Річ Посполита, нормативно-правове регулювання.

Модерні євроінтеграційні процеси зумовлюють зростання інтересу наукової громадськості до дослідження проблем української історії крізь призму історії Європи та світу. В цьому контексті неабиякої актуальності набуває дослідження реформи системи освіти Польської держави на початку 30-х років ХХ століття, до складу якої у міжвоєнний період входили західноукраїнські землі, на теренах яких функціонувала мережа україномовних освітніх закладів.